

DARIUSZ DĄBEK

KSIĄDZ PROFESOR JÓZEF TUREK
– UCZONY, PEDAGOG, DUSZPASTERZ

W powojennej polskiej kulturze filozoficznej istotne miejsce zajmuje wizja filozofii zapoczątkowana przez ks. Kazimierza Kłósaka i ks. Stanisława Mazierskiego, postulujących specyficzne powiązanie filozofii z osiągnięciami nauk przyrodniczych. Z jednej strony filozofia winna być otwarta na wyniki tych nauk, gdyż poszerzają obszar jej refleksji (rzeczywistość materialna poznana naukowo jest znacznie bogatsza od odkrytej tylko w poznaniu potocznym) oraz sprawiają, że filozofia ciągle się uaktualnia, dostosowując się do przemian kulturowych, a zwłaszcza zmian w obrazie świata. Z drugiej zaś strony nauki przyrodnicze i filozofia powinny zachować wzajemną autonomię oraz szanować wynikającą z niej tzw. zasadę odrębności epistemologiczno-metodologicznej. Zasada ta nie zabrania odwoływania się w refleksji filozoficznej do osiągnięć nauki, lecz postuluje taką postać filozoficznej interpretacji faktów naukowych, która – zachowując autonomię obydwu dyscyplin poznawczych – potrafi wskazać możliwości wykorzystania w filozofii osiągnięć nauki i uzasadnić słuszność formułowanych w tym kontekście tez filozoficznych. Znaczący wkład w pogłębienie takiej wizji filozofii wniósł ks. prof. Józef Turek.

I. ŻYCIE I DZIAŁALNOŚĆ NAUKOWA

1. CURRICULUM VITAE

Józef Turek urodził się 18 września 1946 r. w Naszacowicach, w parafii św. Jakuba Apostoła w Podegrodziu, w powiecie nowosądeckim. Jego rodzice,

---

Ks. dr DARIUSZ DĄBEK – Katedra Filozofii Kosmologii, Instytut Filozofii Przyrody i Nauk Przyrodniczych, Wydział Filozofii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II; adres do korespondencji: ul. Radziszewskiego 7, 20-039 Lublin; e-mail: dabek@kul.pl

Stanisław i Stefania z domu Kurowska, utrzymywali wielodzietną rodzinę z kilkuhektarowego gospodarstwa. Józef był ich szesnastym dzieckiem z siedemnaścioro rodzeństwa, z którego siedmioro zmarło w wieku dziecięcym. Uczył się w szkole podstawowej w Naszacowicach i Podegrodziu, a następnie w Liceum Ogólnokształcącym w Nowym Sączu. Po zdaniu matury w 1964 r. wstąpił do Warmińskiego Seminarium Duchownego „Hosianum” w Olsztynie. Na drugim roku studiów został powołany do odbycia zasadniczej służby wojskowej. Po dwóch latach spędzonych w jednostkach w Kołobrzegu i Szczecinie powrócił do seminarium, by kontynuować studia teologiczne. 20 czerwca 1971 r. w konkatedrze św. Jakuba w Olsztynie przyjął święcenia kapłańskie z rąk biskupa warmińskiego Józefa Drzazgi i podjął pracę duszpasterską jako wikariusz w parafii św. Józefa w Morągu.

W 1973 r. ks. J. Turek rozpoczął studia filozoficzne na Sekcji Filozofii Przyrody KUL. Po ich ukończeniu w 1977 r. podjął studia doktoranckie, zwieńczone w listopadzie 1978 obroną pracy doktorskiej pt. *Kosmologia Alberta Einsteina i jej filozoficzne uwarunkowania*, napisanej pod kierunkiem ks. prof. Stanisława Mazierskiego, kierownika Katedry Filozofii Przyrody Nieożywionej; jej recenzentami byli profesorowie ks. Mieczysław Lubański i ks. Michał Heller. Doktor filozofii chrześcijańskiej wrócił do diecezji warmińskiej, gdzie łączył pracę duszpasterską z wykładami z filozofii przyrody w Warmińskim Seminarium Duchownym „Hosianum” w Olsztynie. W styczniu 1980 r. wyjechał na roczne stypendium naukowe na Uniwersytet Katolicki w Louvain-la-Neuve w Belgii z zamiarem zbierania materiałów do pracy habilitacyjnej. Po powrocie prowadził wykłady z różnych działów filozofii w „Hosianum” w Olsztynie, w Instytucie Katechetycznym w Gietrzwałdzie i w Warmińskim Instytucie Teologicznym w Olsztynie.

W 1982 r. rozpoczął zajęcia zlecone z kosmologii przyrodniczej (wykład i ćwiczenia), a w roku następnym również z filozoficznych aspektów kosmologii przyrodniczej (wykład) na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, dojeżdżając z Olsztyna. W drugim semestrze roku akademickiego 1984/85 wyjechał na stypendium do Watykańskiego Obserwatorium Astronomicznego w Castel Gandolfo, gdzie kontynuował zbieranie materiałów źródłowych z zakresu historii kosmologii. W 1986 r. został zatrudniony na pełnym etacie, najpierw jako starszy asystent, a rok później jako adiunkt, w Katedrze Filozofii Przyrody Nieożywionej na Wydziale Filozofii KUL. W latach 1986-1991 prowadził wykład i ćwiczenia z kosmologii przyrodniczej, wykład z filozoficznych aspektów kosmologii przyrodniczej, proseminarium z filozofii przyrody nieożywionej, ćwiczenia z filozofii przyrody nieożywionej oraz

wykład z filozofii przyrody dla studentów kursu „A” na Wydziale Teologii. Dojeżdżał przy tym do Olsztyna, gdzie prowadził wykłady w Warmińskim Seminarium Duchownym i w Warmińskim Instytucie Teologicznym. W latach 1987-1991 wykładał też filozofię przyrody w Wyższym Seminarium Duchownym w Lublinie, a od 1989 również w Wyższym Seminarium Duchownym OO. Marianów w Lublinie.

W roku akademickim 1991/92 otrzymał urlop habilitacyjny, w ramach którego przebywał na dwumiesięcznym stypendium w Londynie, zbierając materiały do przygotowywanej rozprawy habilitacyjnej. W 1996 r. uzyskał tytuł doktora habilitowanego w zakresie filozofii przyrodoznawstwa na podstawie monografii *Wszechświat dynamiczny. Rewolucja naukowa w kosmologii*. Recenzentami w przewodzie habilitacyjnym byli profesorowie: Michał Heller, Piotr Flin, Zygmunt Hajduk. W 1998 r. objął Katedrę Filozofii Kosmologii, a rok później został zatrudniony na stanowisku profesora nadzwyczajnego KUL. W latach 1999-2002 i 2008-2009 był prodziekanem ds. studenckich Wydziału Filozofii.

Zasługi ks. prof. Turka doceniła Stolica Apostolska – papież Jan Paweł II odznaczył go godnością kapelana Jego Świątobliwości (11 lipca 1993 r.), a papież Benedykt XVI nadał mu tytuł prałata honorowego (25 lipca 2008). Dnia 4 czerwca 2010 r., po rocznych zmaganiach z chorobą, zmarł w Centrum Onkologii Ziemi Lubelskiej. 8 czerwca 2010 r., po pożegnaniu przez społeczność Katolickiego Uniwersytetu Jana Pawła II w Kościele Akademickim, spoczął na cmentarzu parafialnym w Podegrodziu.

2. KIERUNKI PRAC BADAWCZYCH

Dorobek naukowy ks. prof. Józefa Turka obejmuje trzy monografie (praca doktorska, rozprawa habilitacyjna oraz wydana w 2009 r. książka *Filozoficzne interpretacje faktów naukowych*) i kilkadziesiąt innych pozycji – artykułów, haseł encyklopedycznych i recenzji. Jego prace badawcze koncentrowały się wokół czterech grup zagadnień: metafizyki, filozofii nauki, metakosmologii oraz filozofii przyrody.

2.1. Metafizyka

Problematyka tego kierunku badań dotyczyła zwłaszcza relacji pomiędzy nauką a filozofią oraz kwestii filozoficznego wyjaśniania tzw. kosmicznych koincydencji.

2.1.1. *Relacje między nauką a filozofią*

Niemal od początku swojej działalności naukowej Ksiądz Profesor był zainteresowany możliwością uprawiania filozofii w łączności z osiągnięciami nauk szczegółowych. Chodziło mu zwłaszcza o istotę i charakter ewentualnych związków i relacji zachodzących między filozofią przyrody uprawianą w nurcie arystotelesowsko-tomistycznym a współczesną kosmologią przyrodniczą (10)¹. Zainspirowany poglądami ks. Kłósaka, opowiadał się za autonomicznością zarówno nauk szczegółowych, jak i tradycyjnej filozofii przyrody. Z drugiej zaś strony wskazywał na potrzebę otwartości filozoficznej refleksji na osiągnięcia nauk przyrodniczych, zwłaszcza w jej aspekcie dynamicznym, tzn. w procedurach dochodzenia do wiedzy filozoficznej, w niektórych zabiegach jej sprawdzania oraz różnych zabiegach poznawczych (19). Uzasadniał, że otwartość filozofii na nauki przyrodnicze nie tylko nie musi naruszać jej autonomiczności, ale w wielu przypadkach może wywierać pozytywny wpływ na rozwój filozofii.

Inspiracją do podejmowania problematyki metafizycznej skoncentrowanej na zagadnieniach wzajemnych relacji nauki i filozofii były też prowadzone przez Księdza Profesora badania naukowe z historii i filozofii kosmologii. Dostarczały one zarówno konkretnych przykładów z dziejów współczesnej kosmologii, jak i aktualizowały pytanie o możliwość i ewentualny sposób wykorzystywania jej osiągnięć w rozważaniach filozoficznych. Problematyka ta została przedstawiona w trzech artykułach poświęconych Albertowi Einsteinowi. Pierwszy z nich (23) zawiera rekonstrukcję poglądów twórcy teorii względności na temat celów, zadań, roli i poznawczej wartości filozofii, a także charakterystykę jego filozoficznych poglądów poprzez ukazanie ich genezy, specyfiki oraz relacji do innych stanowisk i kierunków filozoficznych. Drugi artykuł (27) prezentuje stanowisko Einsteina w kwestii wzajemnych związków nauk szczegółowych i filozofii. Omawia ogólny kontekst metafizyczny charakteryzujący przyjęte przezeń koncepcje nauki i filozofii, jak i przedstawia szczegółowo jego poglądy dotyczące wzajemnego wpływu filozofii na naukę, a nauki na filozofię. Trzeci z artykułów poświęconych Einsteinowi (28) ukazuje go jako prekursora Popperowskiego hipotetyzmu. Dokonana w nurcie uhistorycznionej filozofii nauki analiza poglądów obydwu uczonych przedstawia proces odchodzenia Einsteina od założeń filozofii pozytywistycznej i przyczyny jego opowiedzenia się za hipotetyzmem. Stanowi też próbę odkrycia powiązań kształtującego się stanowiska Poppera, zwłaszcza

---

¹ Odwołanie do numeru publikacji w wykazie bibliograficznym – s. 22 nn.

jego krytycyzmu poznawczego i fallibilizmu, z poglądami filozoficznymi i dorobkiem naukowym twórcy teorii względności.

W ten nurt badań wpisuje się także monografia poświęcona filozoficznym interpretacjom faktów naukowych (37). Jej zasadniczym problemem jest kwestia zasadności wykorzystywania osiągnięć nauk szczegółowych w uprawianiu filozofii i wskazania prawomocnych sposobów przechodzenia od wiedzy naukowej do filozoficznej. Monografia ta jest owocem kilkuletnich badań i wyrazem dojrzałych, przemyślanych poglądów Autora na temat możliwości dokonywania filozoficznej interpretacji zarówno uzyskiwanych w nauce wyników, jak i stosowanych w niej procedur badawczych. Z jednej strony jest próbą uzasadnienia poprawności takich zabiegów i pokazania konkretnych sposobów ich funkcjonowania. Z drugiej zaś strony wskazuje na praktyczną możliwość przestrzegania zasady autonomiczności tych dwóch dziedzin poznania przy jednoczesnym zachowaniu ich wzajemnej otwartości. Stanowi więc wyraz przekonań Autora o zasadności wyboru stanowiska pośredniego między skrajnym izolacjonizmem a całkowitym unifikacjonizmem w kwestii wzajemnej relacji nauki i filozofii. Ukazuje też złożoność problematyki tych związków, których znajomość i rozumienie pozwala na pogłębione uprawianie filozofii w kontekście nauki (Z. Hajduk).

2.1.2. *Filozoficzne wyjaśnianie kosmicznych koincydencji*

W ostatnim okresie swojej pracy badawczej Ksiądz Profesor koncentrował się na filozoficznej i światopoglądowej problematyce pojawiającej się w kontekście tzw. kosmicznych koincydencji oraz ich antropicznych i filozoficznych wyjaśnień. Problematyce tej poświęcił szereg obszernych artykułów. Przedstawił w nich nie tylko genezę antropicznego wyjaśniania w rozważaniach kosmologicznych, jego istotę i wewnętrzną strukturę, lecz przeanalizował też wartość poznawczą i zasadność takiego wyjaśniania (31). Dokonał też krytycznej oceny możliwości jego stosowania w ramach konkretnych teorii i hipotez kosmologicznych (32), a także rozważył, w jakim stopniu i na jakiej podstawie można mówić, że kosmiczne koincydencje stanowią subtelne dostrojenie (*fine tuning*) obserwowanych własności Wszechświata do życia biologicznego (40). Na podstawie wypracowanych przez współczesną filozofię nauki kryteriów poprawności zabiegów eksplanacyjnych poddał analizie cztery najczęściej proponowane sposoby wyjaśnienia takiego dostrojenia – przypadek, hipotezę wielu wszechświatów, panteizm i teizm (39).

Analizy dotyczące tych szczegółowych zagadnień zainspirowały go do podjęcia badań nad ogólniejszym problemem wyboru najlepszego wyjaśnienia filozoficznego faktów naukowych (38). Z jednej strony dostrzegał wielką wagę tego zagadnienia, z drugiej zaś miał świadomość złożoności i wielopłaszczyznowości tego problemu, wskazywał na konkretne trudności w praktycznej realizacji takiego zadania. Zwieńczeniem prowadzonych w tej dziedzinie badań jest niedokończona monografia pt. *Filozoficzne wyjaśnianie kosmicznych koincydencji*.

2.2. Filozofia nauki

Ważnym przedmiotem zainteresowań badawczych Księdza Profesora były kwestie światopoglądowe, dotyczące zwłaszcza wzajemnych relacji między nauką a teologią i religią. Uprawiana przez niego kosmologia i jej filozofia oraz badania z zakresu metafizyki dawały mu zasadne podstawy do kompetentnego włączania się w ciągle aktualne dyskusje w tym zakresie. Problematyce tej poświęcił wiele referatów i prelekcji na konferencjach i sympozjach w ośrodkach akademickich Krakowa, Poznania, Łodzi, Zielonej Góry, Torunia i Lublina. Problematyka ta była też przedmiotem prowadzonych przezeń wykładów monograficznych. W swoich publikacjach wykazywał brak sprzeczności między nauką a teologią, uzasadniając np. możliwość pogodzenia nieskończoności czasowej Wszechświata z religijną prawdą o stworzeniu go przez Boga (14) czy też szerzej – uzgodnienia dwóch, przez wielu uważanych za sprzeczne, obrazów świata: teologicznego i naukowego. Dokonywał tego pokazując zarówno filozoficzne implikacje wypracowanego na gruncie współczesnej kosmologii tzw. standardowego modelu ewolucji Wszechświata (17), jak również analizując najczęstsze przyczyny konfliktów między nauką a wiarą (25). Nie ograniczał się jednak tylko do uniesprzeczniania tej relacji, lecz podejmował próby budowania podstaw dialogu między tymi dziedzinami kultury (26) oraz wskazywał możliwość poprawnego metodologicznie wykorzystywania osiągnięć współczesnych nauk przyrodniczych (zwłaszcza kosmologii) w budowaniu komplementarnego obrazu świata i zasadnego argumentowania za prawdami religijnymi (33, 34).

2.3. Metakosmologia

Ta grupa zagadnień obejmuje zarówno problematykę metakosmologiczną podejmowaną w postaci tzw. *case studies* (studia przypadku), jak i ogólniejszą refleksję nad przedmiotem, stosowanymi metodami i poznawczym statu-

sem kosmologii przyrodniczej, a także próbą eksplikacji przedmiotowych zagadnień filozofii kosmologii.

2.3.1. *Historyczne studia przypadku*

Pierwszą tego typu publikacją była praca doktorska (1). Stanowiła ona nie tylko rekonstrukcję zaproponowanej przez Einsteina kosmologii w jej bogatym historycznym kontekście, lecz zawierała również szczegółową analizę kontekstu filozoficznego w postaci ontologicznych, epistemologicznych i metodologicznych poglądów jej autora oraz ich wpływu na genezę i rozwój jego kosmologii. Prezentacja tego ważnego dla współczesnej kosmologii fragmentu jej dziejów została dokonana w konwencji uhistorycznionej filozofii nauk przyrodniczych. Wyraźną jej zaletą był fakt przeprowadzenia analiz metodologicznych na przykładzie konkretnej teorii naukowej. Dzięki temu filozofia nauki wykorzystała dane historyczne rozwijającej się nauki, a to z kolei oznaczało większą możliwość zrozumienia wzajemnych relacji między tymi dwiema dziedzinami ludzkiej wiedzy (M. Heller).

Pobyty w zagranicznych ośrodkach (roczny na Katolickim Uniwersytecie w Louvain-la-Neuve w Belgii i półroczny w Watykańskim Obserwatorium Astronomicznym w Castel Gandolfo), współpraca naukowa z prof. Odonem Godartem i dostęp do źródłowych materiałów z historii kosmologii zaowocowały szeregiem artykułów poświęconych dokonaniom ks. prof. Georges'a Lemaître'a. Książk Profesor przedstawił w nich nie tylko kontekst odkrycia i proces rozwoju hipotezy atomu pierwotnego (4), ale również szerokie historyczne tło filozoficznych przekonań jej autora (6), jego wkład w badania prowadzone przez Papieską Akademię Nauk (11) oraz jego rolę w formowaniu się dynamicznego obrazu Wszechświata (9). W kolejnych artykułach dokonał rekonstrukcji metanaukowych poglądów profesora z Louvain zawartych zarówno w jego publikacjach naukowych, jak i nieopublikowanych prywatnych zapiskach, notatkach i szkicach wykładów, konferencjach, a nawet kazaniach (8). Dotyczyły przede wszystkim ontyczno-epistemologicznego statusu nauki, teorii wiedzy naukowej oraz metodologii kosmologii. Obejmowały jednak również kwestię wzajemnych relacji między nauką, filozofią a religią. Lemaître postulował wyraźne rozgraniczanie tych trzech płaszczyzn poznawczych, co nie oznaczało, że nie dostrzegał przydatności rozważań kosmologicznych (przyrodniczych) dla problematyki metafizyczno-teologicznej, widząc ich rolę zwłaszcza w łagodzeniu napięć i usuwaniu nieufności między nauką a wiarą (7).

Do tej grupy badań należy również rozprawa habilitacyjna ks. prof. Turka (2). Jej pierwsza część stanowi rekonstrukcję historycznego przejścia od statycznego do ewoluującego obrazu Wszechświata. Część druga jest metodologiczną analizą ogromnego materiału źródłowego z dziejów kosmologii i próbą odpowiedzi na pytania dotyczące koncepcji nauki w perspektywie formowania się idei dynamicznego Wszechświata, zmian w nauce warunkujących akceptację tej idei oraz zasadności uznania tego przejścia za rewolucję naukową (M. Heller). Monografia ta jest opracowaniem doniosłego w dziejach kosmologii zdarzenia łącznie z jego implikacjami filozoficznymi. Uwzględnia również problematykę faktycznych związków między filozofią nauki i historią nauki w procesie kształtowania się dynamicznego obrazu Wszechświata, a tym samym wpisuje się w szerszy kontekst relacji między humanistycznymi a formalnymi metanaukami. Stanowi też ważny, bo oparty na analizie materiału faktycznego, głos w dyskusji zagadnienia racjonalizacji zawartości kontekstu odkrycia (Z. Hajduk). Aspektywne ujęcie fragmentu tej problematyki zostało też zawarte w artykule dotyczącym kontekstu odkrycia idei Wszechświata dynamicznego (24). Szczegółowej analizie poddany został aspekt przedmiotowy, uwzględniający zwłaszcza warunki odpowiedzialne za pojawienie się i rozwój tej idei, oraz czynniki, które zadecydowały o akceptacji nowego, ewolucyjnego obrazu Wszechświata.

2.3.2. *Filozofia kosmologii*

W ścisłych związkach z konkretnymi zagadnieniami przedmiotowymi ks. prof. J. Turek podejmował również problematykę metapredmiotową i ogólnokosmologiczną, stawiając sobie za cel w miarę całościowe ukazanie rozległego spektrum kwestii wchodzących w zakres filozofii kosmologii. Efektem jego prac nad realizacją tego zadania stał się obszerny, blisko 50-stronicowy artykuł (29), omawiający zarówno problematykę epistemologiczno-metodologiczną tej dyscypliny (tzw. metodologię zewnętrzną i wewnętrzną), jak i zarys jej problematyki przedmiotowej. W ramach metodologii zewnętrznej przedstawione zostały takie zagadnienia jak: status kosmologii jako nauki przyrodniczej, jej baza empiryczna, charakter i poznawcza wartość stosowanych w niej testów empirycznych, zagadnienie jej rozwoju i zachodzących w jej ramach rewolucji naukowych, a także relacja do innych dyscyplin, głównie filozofii. Zagadnienia metodologii wewnętrznej dotyczyły warunków niezbędnych do zaistnienia kosmologii jako nauki empirycznej, zwłaszcza problemu ekstrapolacji, charakteru i zasadności przyjmowanych

przez nią założeń oraz koncepcji Wszechświata, jako przedmiotu badań kosmologicznych. Problematyka przedmiotowa objęła natomiast najważniejsze zagadnienia z zakresu szeroko rozumianej filozofii przyrody, filozofii Boga i pewnej ontologii Wszechświata jako całości, zwłaszcza problematyki czasu i przestrzeni, skończoności i nieskończoności Wszechświata, jego czasowego początku, antropicznego charakteru oraz dostrzeganych prawidłowości i struktury przyczynowej.

W grupie zagadnień dotyczących filozofii przyrody mieści się także cały szereg haseł encyklopedycznych opracowanych zarówno dla *Encyklopedii Katolickiej* (np. 41, 46, 48, 64, 73), jak i *Powszechnej Encyklopedii Filozofii* (np. 44, 45, 55, 58, 66). Szczegółowym przedmiotem badań z tej dziedziny stał się również czynnik empiryczny i jego rola w konstruowaniu, funkcjonowaniu i akceptowaniu teorii kosmologicznych (15). Książka Profesora ukazała dwie strategie uprawiania kosmologii (ekstrapolacyjna i dedukcyjna) i sposób wykorzystania w nich danych empirycznych zarówno w procedurach dochodzenia do wiedzy kosmologicznej (problematyka odkrycia naukowego), jak i na etapie sprawdzania skonstruowanych modeli (kontekst uzasadniania).

2.4. Filozofia przyrody

Znaczącym przedmiotem badań Księdza Profesora były również zagadnienia z zakresu tradycyjnie rozumianej problematyki filozofii przyrody, zwanej też kosmologią filozoficzną. Do tych kwestii należała problematyka czasu i przyczynowości oraz własności Wszechświata, zwłaszcza jego racjonalności, przestrzennej i czasowej (nie)skończoności, a także antropicznego charakteru.

2.4.1. Własności Wszechświata

2.4.1.1. Racjonalność

Sukcesy zastosowania matematyki do opisu przyrody stały się, również dla ks. prof. J. Turka, inspiracją do podejmowania rozważań filozoficznych nad strukturą rzeczywistości i odpowiedzi na postawione przez Einsteina pytanie, dlaczego niezależny od doświadczenia owoc ludzkiego myślenia, jakim jest matematyka, tak doskonale stosuje się do przedmiotów rzeczywistych? Głosem w dyskusji na temat ontyczno-epistemologicznej charakterystyki badanej rzeczywistości była próba przedstawienia problematyki

filozoficznej powiązanej z zagadnieniem matematyzacji przyrody (13). Sama matematyzacja określona została jako procedura poznawcza, wykorzystująca aparaturę i metody matematyczne do poznawania rzeczywistości przyrodniczej. Posiada ona jednak szerszy kontekst filozoficzny nawiązujący, z jednej strony, do tradycyjnego problemu racjonalności przyrody, z drugiej zaś do możliwości rozstrzygnięcia o niektórych tezach przyrodoznawstwa, a szerzej – do problemu relacji i wzajemnych związków między nauką a filozofią.

2.4.1.2. Nieskończoność przestrzenna i czasowa

Zagadnienie (nie)skończoności Wszechświata należy do klasycznych problemów filozofii przyrody. I choć w znacznej mierze został on przejęty przez kosmologię przyrodniczą, to jednak kwestia przestrzennych, a zwłaszcza czasowych rozmiarów Wszechświata, dalej pozostaje, zdaniem wielu, ważnym zagadnieniem filozoficznym. Proponowane przez kosmologię sposoby empirycznego rozstrzygnięcia w tej kwestii spowodowały wzrost zainteresowania tym problemem zarówno od strony przedmiotowej, jak i metapredmiotowej. Zaczęto pytać zwłaszcza o zasadność przyjmowanych w różnych kosmologiach założeń wpływających bezpośrednio na kształt proponowanych w tym względzie rozwiązań. Do tych dyskusji włączył się ks. prof. J. Turek analizując koncepcję nieskończoności Wszechświata w kosmologii Robertsona-Walkera oraz założenia tkwiące u podstaw podejmowanej w jej ramach problematyki (12). Założenia te (zasada kosmologiczna, własności czasu i przestrzeni, przekonanie o prostocie Wszechświata) mają charakter filozoficzny i świadczą o silnych związkach nauki z filozofią, gdyż bez tych założeń wyraźne sformułowanie postawionego problemu i zaproponowane w ramach kosmologii rozwiązanie nie byłoby możliwe.

Problematyka czasowego początku Wszechświata podjęta została także w szerszym kontekście pytania o sposób uprawiania i nauczania filozofii (30). Ksiądz Profesor poddał krytycznej analizie możliwości wykorzystania osiągnięć współczesnej kosmologii (zwłaszcza teorii Wielkiego Wybuchu i koncepcji kosmologii kwantowej) tej kwestii. Przedstawił stan wiedzy kosmologicznej na temat czasowego początku badanego przez nią Kosmosu, przeanalizował jej kreacjonistyczne i antykreacjonistyczne interpretacje, i wykazał, że są one bezzasadne zarówno z racji metodologicznych, jak i przedmiotowych. Otrzymany wniosek pozostał więc zgodny z tezą św. Tomasza z Akwinu, że prawdy o czasowym początku Wszechświata nie można udowodnić rozumowo, lecz jedynie przyjąć na podstawie Objawienia.

2.4.1.3. Charakter antropiczny

Spośród wszystkich własności Wszechświata najwięcej uwagi Ksiądz Profesor poświęcił tym cechom, które są konieczne, by mogło pojawić się i rozwinąć życie w znanej nam postaci węglowej. W tym nurcie badań przeanalizowane zostały przyrodnicze (fizyko-chemiczne i kosmologiczne) uwarunkowania życia i na podstawie tej wiedzy określona została wyróżniona pozycja człowieka we Wszechświecie (18). Nie rozstrzyga to jednak kwestii światopoglądowych, gdyż wiedza przyrodnicza dopuszcza zarówno teistyczną, jak i materialistyczną interpretację antropizmu. Kolejnym podjętym w tym nurcie zagadnieniem był ewolucyjny charakter przemian, jakim podlega materialna zawartość Wszechświata w trakcie jego ekspansji i ściśle związane z tą ekspansją procesy: z jednej strony globalna tendencja do rozpraszania energii, z drugiej zaś lokalne pojawienie się bardzo złożonych struktur biologicznych (20).

Analizie poddane zostały także przestrzenne i czasowe rozmiary Wszechświata prowadzące do pytania o prawa lub teorie naukowe, które mogłyby stanowić wyjaśnienie (najlepiej przyczynowe) tak ogromnych rozmiarów. Ponieważ standardowy model ewolucji kosmicznej nie jest w stanie podać żadnych racji, a tym bardziej przyczyn, uzasadniających jego obserwowaną wielkość, proponowane są różne wyjaśnienia. Jedną z takich propozycji jest tzw. wyjaśnienie antropiczne, według którego Wszechświat jest tak ogromny w swojej masie oraz rozmiarach przestrzennych i czasowych, ponieważ wymaga tego fakt istnienia znanej nam na Ziemi węglowej postaci życia. W przeciwnym bowiem razie nie byłoby warunków sprzyjających powstaniu takiego życia, a w konsekwencji nie byłoby w nim również nas, jako obserwatorów (22). Wyjaśnianie antropiczne znacznie różni się od najczęściej stosowanego w naukach przyrodniczych kauzalnego schematu wyjaśniania, w którym przyczyna wyjaśnia skutek. W ujęciu antropicznym natomiast fakt istnienia życia jest skutkiem, który ma wyjaśniać swoją przyczynę, czyli własności Wszechświata. Pomimo zgłaszanych zastrzeżeń wobec zasady antropicznej i w zależności od jej słabej bądź mocnej wersji, wyjaśnienie to posiada jednak swoją wartość poznawczą. Pomaga bowiem dostrzec i lepiej zrozumieć specyfikę związku człowieka z Wszechświatem, w szczególności świata organicznego z nieorganicznym oraz struktur lokalnych z wielkoskalowymi. Stanowi więc istotne poszerzenie naszej wiedzy o Wszechświecie.

Kontynuacją tych badań były podjęte przez Księdza Profesora szczegółowe analizy powiązań ewolucji biologicznej (bio- i antropogenezy) z ewolucją kosmiczną (kosmogenezą). Charakterystyka fizykochemicznych pod-

staw życia i wynikających z nich koniecznych warunków jego powstania i rozwoju umożliwiła wskazanie sposobów realizacji tych uwarunkowań, konkretnych przejawów „dostrojenia” Wszechświata do wymagań, jakie musiał on spełnić, by mogło się w nim pojawić i ewoluować znane nam życie biologiczne oparte na związkach węgla (35). Analizy zarówno parametrów kosmologicznych, jak i fundamentalnych stałych fizycznych pokazały, że ich wartości wyznaczają wszystkie konieczne do zaistnienia takiego życia prawa przyrody i własności Wszechświata. Stąd związki te nazywane są kosmicznymi koincydencjami.

W nurcie rozważań antropicznych ks. prof. J. Turek podjął również problem celowości Wszechświata (36). Analizy dotyczące praw przyrody i warunków brzegowych pod kątem ich związków z globalnymi własnościami Wszechświata mogą bowiem pomóc w rozważaniach i ewentualnych rozstrzygnięciach w tej kwestii. Gdyby teorie kosmologiczne (np. teoria Wielkiego Wybuchu, hipoteza wielu wszechświatów, model Hawkinga-Hartle’a) potrafiły wyjaśnić, dlaczego prawa przyrody i warunki początkowe są takie, a nie inne, byłyby również w stanie udzielić odpowiedzi na pytanie o celowość Wszechświata. Teorie te, choć nie wprost, to jednak sugerują takie pytania i poszukują w tej kwestii wyjaśnień. Przeprowadzone analizy pokazały jednak, że mimo podejmowanych prób nie są one w stanie udzielić na nie zasadnych odpowiedzi. Oznacza to, że kwestia celowości naszego Wszechświata, nawet w wymiarze praw i warunków brzegowych (początkowych), przekracza możliwości badawcze współczesnej kosmologii.

2.4.2. *Czas i przyczynowość*

Wśród typowych dla filozofii przyrody zagadnień, jakie w swych badaniach podejmował ks. prof. J. Turek, znalazła się również problematyka przyczynowości, a zwłaszcza wieloaspektowa i niejednoznaczna, a przez to mocno dyskutowana, kwestia miejsca i znaczenia czynnika czasowego w związkach przyczynowych (16). Zaprezentowane zostały dwa opozycyjne stanowiska, z których jedno docenia rolę czasu w związku przyczynowym, a drugie próbuje z tego związku eliminować. Przeprowadzone analizy pokazały, że wybór jednego z tych stanowisk zależy w znacznej mierze od stosowanego typu argumentacji, a zwłaszcza od filozoficznej koncepcji związku przyczynowego. Zawężenie rozważań tylko do płaszczyzny ontycznej bądź logicznej (formalnej) prowadzi zwykle do pomijania czynnika czasowego. Uwzględnianie natomiast strony zjawiskowej (np. w rozważa-

niach przyrodników i filozofów przyrody) zmusza do wzięcia pod uwagę czasowej nieodwracalności pewnych zjawisk i nie dopuszcza do wyeliminowania czynnika czasowego ze związków przyczynowych. Przyczynowość jest bowiem bezpośrednio związana ze zmianami, a te stanowią nieodłączną podstawę wszelkich relacji czasowych. Z tych względów przyrodnicy, którzy uznają czas za podstawowy atrybut bytu materialnego, uznają jego znaczenie również w strukturach związku przyczynowego. Natomiast ci, dla których czas nie stanowi istotnego elementu badanej rzeczywistości, nie uwzględniają też jego roli w rozważaniach przyczynowych.

3. DZIAŁALNOŚĆ DYDAKTYCZNO-ORGANIZACYJNA

3.1. Dydaktyka

Na Wydziale Filozofii KUL ks. prof. J. Turek wykładał filozofię przyrody, kosmologię relatywistyczną i filozofię kosmologii, a na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym elementy kosmologii. Prowadził też wykłady z filozofii przyrody i relacji między nauką a religią na Uniwersytecie Warmińsko-Mazurskim w Olsztynie (1999-2001), w Kolegium św. Tomasza w Kaliningradzie (1994-1999), oraz na Słowacji, w Paryżu i w kilku wyższych seminariach duchownych w Polsce: w Warmińskim Seminarium „Hosianum” w Olsztynie (1978-2001), w Arcybiskupim Seminarium w Lublinie (1986-1992) i w Seminarium OO. Marianów w Lublinie. Pod jego kierunkiem powstało ponad 50 prac magisterskich i dwa doktoraty (jeden, z powodów losowych, zwieńczony przez ks. prof. Hajduka).

Działalność dydaktyczna Księdza Profesora zyskała mu nie mniejsze uznanie niż opublikowany dorobek naukowy, czego dowodem stał się przyznany mu przez studentów Instytutu Filozofii Przyrody i Nauk Przyrodniczych KUL tytuł Wykładowcy Roku (2006/2007). Wielkie oddanie tej pracy wynikało zarówno z jego ogromnej sumienności, jak i przede wszystkim z poczucia odpowiedzialności za tych, których kształcił. Jego wielkim pragnieniem było opracowanie kilkutomowego podręcznika filozofii przyrody, który stanowiłby uwzględniającą najnowsze osiągnięcia naukowe i filozoficzne pomoc dydaktyczną. Pomimo szerokiego spektrum prowadzonych zajęć – od kosmologii relatywistycznej, przez filozofię przyrody i filozofię Boga, po filozofię kosmologii i relacje między nauką a religią – każdego roku aktualizował swoje wykłady, uwzględniając w nich zarówno najnowsze publikacje filozoficzne, jak i osiągnięcia dynamicznie rozwijających się nauk przyrodniczych, zwłaszcza kosmologii, nie powtarzając tematyki

wykładu monograficznego. Podejmował w nich m.in. problematykę: *Filozoficzne aspekty kosmologii przyrodniczej*, *Wszechświat dynamiczny*, *Wszechświat deterministyczny*, *Wszechświat antropiczny*, *Filozofia w kontekście kosmicznych koincydencji*, *Teizm w kontekście kosmicznych koincydencji*, *Filozoficzne interpretacje faktów naukowych*, *Filozofia i nauka – próba określenia wzajemnych relacji*, *Kosmiczne koincydencje i ich subtelne dostrojenie do życia biologicznego*.

3.2. Działalność organizacyjna

Jako kierownik Sekcji Filozofii Przyrody ks. prof. J. Turek zainicjował i doprowadził do powołania Studium Nauczycielskiego pozwalającego studentom filozofii przyrody zdobyć uprawnienia pedagogicznych do nauczania fizyki i biologii. W latach 1997-1998 zapoczątkował starania o utworzenie unikatowego kierunku studiów: Filozofia Przyrody i Nauk Przyrodniczych. Po przekształceniu Sekcji w Instytut Filozofii Przyrody i Nauk Przyrodniczych, Wydział Filozofii KUL uzyskał w 2010 r. zgodę Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego na prowadzenie przez Wydział Filozofii KUL studiów pierwszego i drugiego stopnia na nowym, interdyscyplinarnym kierunku.

Dzięki inicjatywie Księdza Profesora w Instytucie Filozofii Przyrody i Nauk Przyrodniczych wprowadzony zostały tzw. wykłady gościnne prowadzone przez wykładowców zapraszanych spoza Uczelni. Wykłady te umożliwiały nawiązanie bezpośrednich kontaktów z różnymi ośrodkami akademickimi w Polsce i zapoznanie studentów z podejmowaną przez te ośrodki problematyką badawczą. Wykłady te prowadzili m.in.: prof. Marek Szydłowski, prof. Michał Tempczyk, prof. Paweł Zeidler.

Jako prodziekan ds. studenckich ks. prof. J. Turek troszczył się o los studiujących, którzy wskutek trudnej, interdyscyplinarnej specyfiki studiów pragnęli często po latach zwieńczyć studia pracą dyplomową. Każdego studenta traktował indywidualnie. Empatycznie dostrzegał nie tylko trudności związane bezpośrednio z procesem zdobywania wiedzy, lecz również okoliczności związane nierzadko z bardzo złożoną sytuacją życiową. Był zawsze dostępny, nie szczędził czasu na pomoc, konsultacje i rozmowy. Pomimo ciężkiej choroby pomiędzy kolejnymi zabiegami chemioterapii spotykał się ze studentami przygotowującymi prace dyplomowe, nawet podczas swoich pobytów w szpitalu. W ostatnich godzinach życia prosił współpracowników o zaopiekowanie się jego magistrantami i doktorantami.

Wśród wielu różnych obowiązków potrafił znaleźć czas na wspólne wyprawy ze swoimi współpracownikami i studentami. O tym, jak był przez nich odbierany i ceniony jako organizator życia akademickiego i moderator relacji między wykładowcami a studentami, może świadczyć jedno ze wspomnień: „Po rannej Mszy św. odprawionej o godz. 5.00 wyruszyliśmy w kierunku Bieszczad. Po drodze zatrzymaliśmy się na krótki postój, by zjeść zabrane ze sobą kanapki («żeby nie tracić czasu») i ruszyliśmy w dalszą drogę. Plan dwudniowej wyprawy był bardzo ambitny. Około godz. 11.30 byliśmy już w Wetlinie i od razu ruszyliśmy żółtym szlakiem na Przełęcz Orłowicza. Stamtąd, po krótkim postoju wykorzystanym na podziwianie wspaniałych widoków i wzmocnienie sił, ruszyliśmy dalej czerwonym szlakiem na wschód. Zgodnie z planem mieliśmy przejść Połoninę Wetlińską, zejść do Brzegów Górnych i stamtąd dostać się na nocleg do Ustrzyk Górnych. W Brzegach okazało się, że «mamy dobry czas», gdyż tempo marszruty dyktowane przez naszego Kierownika i Przewodnika, zwłaszcza podczas schodzenia, było isticie wyczynowe. Ksiądz Profesor Józef Turek – bo to on był inspiratorem i szefem naszej wyprawy – zaproponował więc, by nie tracić okazji (następny dzień był już dokładnie zaplanowany) i do Ustrzyk przejść Połoniną Caryńską. Późnym wieczorem, zmęczeni, ale z ogromną satysfakcją, dotarliśmy na nocleg. Gorzej było nazajutrz, gdy wczesnym rankiem ruszyliśmy, by zdobyć Halicz, Krzemień i Tarnicę. Okazało się, że nasz studencki zapał nie idzie w parze z tężyzną fizyczną. Z ogromnym podziwem i odrobiną zazdrości patrzyliśmy na kondycję naszego Księdza Profesora, a szerzej, na jego wewnętrzną dyscyplinę, umiejętność wykorzystywania czasu i harmonijne łączenie tytanicznej pracy z aktywnym wypoczynkiem, a przy tym wielki optymizm, pozytywne myślenie, głęboką wiarę, niezwykłą pokorę i ogromną otwartość na drugiego człowieka”.

Ks. prof. Józef Turek pozostanie w pamięci pracowników i studentów Wydziału Filozofii jako człowiek niezwyklej pracowitości, skromności, pokory i wrażliwości, całym sercem oddany Kościołowi i przejęty losem Ojczyzny, niestrudzony wykładowca i pedagog zatroskany o sprawy studentów, gorliwy kapłan i spowiednik (przez kilka ostatnich lat spowiadał księży studentów mieszkającym w Konwikcie). Tym ideałom pozostał wierny do końca nie zważając na szybko rozwijającą się chorobę i dolegliwe skutki jej leczenia. Zewnętrznym wyrazem wdzięczności za jego kapłańską posługę, były kwiaty złożone w Konwiktorskim konfesjonale.

II. BIBLIOGRAFIA PRAC KS. PROF. JÓZEFA TURKA

POZYCJE KSIĄŻKOWE (MONOGRAFIE)

1. *Kosmologia Alberta Einsteina i jej filozoficzne uwarunkowania*, Lublin: RW KUL 1982.
2. *Wszechświat dynamiczny. Rewolucja naukowa w kosmologii*, Lublin: RW KUL 1995.
3. *Filozoficzne interpretacje faktów naukowych*, Lublin: Wyd. KUL 2009.

ROZPRAWY (ARTYKUŁY)

4. *The Development of the Primeval Atom Hypothesis*, [w:] *Contributions, Université Catholique de Louvain*, Louvain-la-Neuve 1980. Tłumaczenie francuskie opublikowane wspólnie z O. Godartem: *Le développement de l'hypothèse de l'atome primitif*, „Revue des Questions Scientifiques” 153 (1982), N° 2, s. 145-171 oraz 153 (1982), N° 3, s. 311-339.
5. *Kazanie Tota Pulchra Jana Gersona oraz Clipeus Janade Breitenbacha. Z dziejów dogmatu Niepokalanego Poczęcia NMP w XV wieku w świetle zbiorów warmińskich*, „Studia Warmińskie” 18 (1981), s. 467-536.
6. *Historyczne tło filozofii Georges Lemaître'a*, „Studia Warmińskie” 19 (1982), s. 421-433.
7. *Osobliwość początkowa a kreacjonizm w ujęciu G. Lemaître'a*, „Studia Warmińskie” 19 (1982), s. 435-448.
8. *Poglądy metakosmologiczne G. Lemaître'a*, „Roczniki Filozoficzne” 32 (1984), z. 3, s. 31-47.
9. *Georges Lemaître's contribution to the formation of the dynamic view of the Universe*, „Roczniki Filozoficzne” 33 (1985), z. 3, s. 59-74.
10. *Tomaszowe ujęcie czasowej nieskończoności Wszechświata a współczesna kosmologia*, „Roczniki Filozoficzne” 34 (1986), z. 3, s. 103-125.
11. *Georges Lemaître and the Pontifical Academy of Sciences*, [w:] *Vatican Observatory Publications*, vol. 2, No. 13, Specola Vaticana 1989.
12. *Założenia problematyki nieskończoności Wszechświata w kosmologii Robertsona-Walkera*, „Roczniki Filozoficzne” 37/38 (1989/1990), z. 3, s. 23-51.
13. *Filozoficzne implikacje matematyzacji przyrody*, [w:] M. Heller, J. Życiński, A. Michalik (red.), *Matematyczność przyrody*, Kraków 1990, s. 113-132.

14. *Wszechświat czasowo nieskończony i stworzony*, „Studia Warmińskie” 28 (1991), s. 217-233.
15. *Czynnik empiryczny w teoriach kosmologicznych*, „Roczniki Filozoficzne” 41 (1993), z. 3, s. 5-47.
16. *Czynnik czasowy w związkach przyczynowych*, „Roczniki Filozoficzne” 44 (1996), z. 3, s. 35-57.
17. *Filozoficzno-światopoglądowe implikacje dynamicznego obrazu Wszechświata*, [w:] M. Heller, S. Budzik, S. Wszołek (red.), *Obrazy świata w teologii i w naukach przyrodniczych*, Tarnów 1996, s. 125-145.
18. *Wszechświat wobec człowieka*, „Studia Warmińskie” 33 (1996), s. 199-216.
19. *Otwartość filozofii przyrody na nauki szczegółowe w ujęciu Stanisława Mazierskiego*, „Roczniki Filozoficzne” 45 (1997), z. 3, s. 21-48.
20. *Ewolucyjny charakter procesów kosmicznych*, „Studia Warmińskie” 34 (1997), s. 247-260.
21. *Polskie wydanie filozoficznych pism Alberta Einsteina*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 44 (1999), nr 3-4, s. 129-149.
22. *Dlaczego Wszechświat jest tak duży, jaki jest?*, [w:] G. Bugajak, A. Latawiec (red.), *Filozoficzne i naukowo-przyrodnicze elementy obrazu świata*, Warszawa 2001, s. 132-143.
23. *Metafilozofia Alberta Einsteina*, „Roczniki Filozoficzne” 50 (2002), z. 1, s. 459-496.
24. *Geneza idei Wszechświata dynamicznego*, „Roczniki Filozoficzne” 50 (2002), z. 3, s. 135-142.
25. *Ważniejsze źródła konfliktu nauka – wiara*, [w:] R. Janusz, B. Lisiak, J. Poznański (red.), *Nauka – Wiara – Katecheza. Jak mówić o relacjach nauka – wiara w katechezie?*, Kraków 2002, s. 26-41.
26. *Doświadczenie dialogu ze światem nauki*, [w:] *Od konfrontacji do dialogu. Doświadczenia Kościoła XX wieku. Materiały Tygodnia Eklezjologicznego 2000*, Lublin 2003, s. 367-373.
27. *Implikacje ontologiczne typu redukcyjnego jako metoda uprawiania filozofii przez Księdza Profesora Kazimierza Kłósaka*, [w:] Z. Liana, A. Michalik (red.), *Filozofia a nauka w myśli Księdza Kazimierza Kłósaka*, Kraków 2004, s. 63-88.
28. *Albert Einstein o wzajemnych związkach nauki i filozofii*, „Roczniki Filozoficzne” 53 (2005), nr 1, s. 263-308.

29. *Filozofia kosmologii – zarys problematyki*, „Roczniki Filozoficzne” 53 (2005), nr 2, s. 269-308.
30. *Nauczanie filozofii w kontekście współczesnej kosmologii przyrodniczej – problematyka czasowego początku Wszechświata*, [w:] P. Jaroszyński, P. Tarasiewicz, I. Chłodna (red.), *Filozofia i edukacja*, Lublin 2005, s. 55-65.
31. *Wyjaśnianie antropiczne w kosmologii*, „Roczniki Filozoficzne” 54 (2006), nr 2, s. 267-298.
32. *Możliwość wyjaśnienia kosmicznych koincydencji w ramach wheelerowskiej wersji Hipotezy Wielu Wszechświatów*, „Filozofia Nauki” 14 (2006), nr 1, s. 129-147.
33. *Możliwości teistycznych preferencji w filozoficznych wyjaśnieniach kosmicznych koincydencji*, [w:] I.S. Ledwoń, K. Kaucha, Z. Krzyszowski, J. Mastej, A. Pietrzak (red.), *Scio cui credidi. Księga pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Mariana Ruseckiego w 65. Rocznicę urodzin*, Lublin 2007, s. 1261-1273.
34. *Kosmologiczny kontekst formułowanych współcześnie argumentów teistycznych*, „Roczniki Filozoficzne” 56 (2008), nr 1, s. 295-313.
35. *Kosmiczne uwarunkowania ewolucji biologicznej*, „Forum Teologiczne” 9 (2008), s. 55-68.
36. *Wybór praw i warunków początkowych we współczesnych teoriach kosmologicznych a celowość Wszechświata*, [w:] A. Maryniarczyk, K. Stępień, P. Gondek (red.), *Spór o cel. Problematyka celu i celowego wyjaśniania*, Lublin 2008, s. 345-375.
37. *Albert Einstein prekursorem hipotetyzmu Karla Poppera*, [w:] Z. Błaszczak, A. Szczuciński (red.), *Wokół Einsteina. Dylematy filozofów i fizyków*, Poznań 2009, s. 173-188.
38. *Problem wyboru najlepszego wyjaśniania filozoficznego faktów naukowych*, „Studia Philosophiae Christianae” 43 (2009), z. 1, s. 179-199.
39. *Filozoficzne wyjaśnianie subtelnych dostrojzeń wszechświata do życia biologicznego*, [w:] E. Wiszowaty, K. Parzych-Blakiewicz (red.), *Teoria ewolucji a wiara chrześcijan*, Olsztyn 2010, s. 130-158.
40. *Czy kosmiczne koincydencje są rzeczywiście subtelnie dostrojone?*, [w:] Z. Błaszczak, A. Szczuciński (red.), *Wokół ewolucji i ewolucjonizmu. Dylematy biologów, filozofów i fizyków*, Poznań 2010, s. 119-141.

INNE PUBLIKACJE (HASŁA)

41. *Ekspansja Wszechświata*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin: TN KUL 1985, kol. 806-808 (wspólnie z S. Mazierskim).
42. *Herweusz Natalis*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin: TN KUL 1993, kol. 807-808.
43. *Ilość*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin: TN KUL 1997, kol. 29-30.
44. *Antropiczna Zasada*, [w:] *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 1, Lublin: PTTA 2000, s. 243-246.
45. *Antropiczny Wszechświat*, [w:] *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 1, Lublin: PTTA 2000, s. 246-249.
46. *Kosmogeneza*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin: TN KUL 2002, kol. 938.
47. *Kosmogonia (w filozofii)*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin: TN KUL 2002, kol. 940-941.
48. *Kosmologia*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin: TN KUL 2002, kol. 941-943.
49. *Kosmos (w filozofii)*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin: TN KUL 2002, kol. 949-950.
50. *Kosmos (w Biblii)*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin: TN KUL 2002, kol. 950-951.
51. *Kosmos (w teologii)*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin: TN KUL 2002, kol. 951-952.
52. *Kosmos (w kosmologii współczesnej)*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin: TN KUL 2002, kol. 952-953.
53. *Kreacjonizm (w filozofii przyrody)*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin: TN KUL 2002, kol. 1237-1239.
54. *Einstein Albert. Poglądy filozoficzne*, [w:] *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 3, Lublin: PTTA 2002, s. 59-61.
55. *Entropia w kosmologii*, [w:] *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 3, Lublin: PTTA 2002, s. 172-176.
56. *Ilość*, [w:] *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 4, Lublin: PTTA 2002, s. 759-760.
57. *Katastrofizmu teoria*, [w:] *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 5, Lublin: PTTA 2004, s. 536-539.
58. *Kosmologia*, [w:] *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 5, Lublin: PTTA 2004, s. 885-889.

59. *Kosmos*, [w:] *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 5, Lublin: PTTA 2004, s. 891-895
60. *Lemaître Georges*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, Lublin: TN KUL 2004, kol. 734-735.
61. *Kreacjonizm w naukach przyrodniczych*, [w:] *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 6, Lublin: PTTA 2005, s. 48-54.
62. *Lemaître Georges*, [w:] *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 6, Lublin: PTTA 2005, s. 307-308.
63. *Materializm*, [w:] *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 6, Lublin: PTTA 2005, s. 913-917.
64. *Makrokosmos*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 11, Lublin: TN KUL 2006, kol. 893-894.
65. *Minkowski Herman*, [w:] *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 7, Lublin: PTTA 2006, s. 264-266.
66. *Nieskończoność – skończoność*, [w:] *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 7, Lublin: PTTA 2006, s. 631-634.
67. *Poincaré Jules Henri*, [w:] *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 8, Lublin: PTTA 2007, s. 314-318.
68. *Materia*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 12, Lublin: TN KUL 2008, kol. 187-191.
69. *Maxwell James C.*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 12, Lublin: TN KUL 2008, kol. 265-266.
70. *Michelson Albert A.*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 12, Lublin: TN KUL 2008, kol. 847-848.
71. *Miejsce*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 12, Lublin: TN KUL 2008, kol. 888-891.
72. *Milikan Robert A.*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 12, Lublin: TN KUL 2008, kol. 1068.
73. *Model (w kosmologii, modele Wszechświata)*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 12, Lublin: TN KUL 2008, kol. 1481-1487.

RECENZJE

Recenzje doktorskie

1. Zbigniew Król, *Aktualne kontrowersje wokół platonizmu w filozofii matematyki*, Lublin 2002.

2. Ks. Krzysztof Czapla SAC, *Filozoficzne aspekty nauki według Władysława Natansona*, Kraków 2006.

Recenzje wydawnicze

3. Zenon E. Roskał, *Astronomia matematyczna w nauce greckiej*, Lublin: RW KUL 2002.
4. Stanisław Butryn, *Zarys filozofii Alberta Einsteina*, Warszawa: Instytut Filozofii i Socjologii PAN 2006.
5. Zygmunt Hajduk, *Filozofia przyrody. Filozofia przyrodoznawstwa. Metakosmologia*, Lublin: TN KUL 2007.
6. Sławomir Leciejewski, *Rola zasad antropicznych w rozwoju współczesnej kosmologii. Studium metodologiczne*, Poznań: Wydawnictwo Instytutu Filozofii Uniwersytetu A. Mickiewicza w Poznaniu 2007.
7. Mariola Kuszyk-Bytniewska, Andrzej Łukasik (red.), *Filozofia przyrody współcześnie*, Kraków: Wydawnictwo Universitas.

PRACE DYPLMOWE

NAPISANE POD KIERUNKIEM KS. PROF. JÓZEFA TURKA

Prace doktorskie

1. Ks. Dariusz Dąbek, *Edwarda Artura Milne'a kosmologia i jej filozoficzne implikacje*, Lublin 2006.
2. O. Artur Nowak OFM, *William L. Craiga ujęcie czasowego początku Wszechświata*, Lublin 2010 (na stronie tytułowej umieszczono dwa nazwiska promotorów, lecz formalnym promotorem pracy był ks. prof. Zygmunt Hajduk).

Prace magisterskie

3. Ks. Jacek Golbiak, *Szczególne warunki fizyczne wczesnego Wszechświata w świetle modelu Hawkinga-Hartle'a*, Lublin 1997.
4. Agnieszka Korczyńska, *Kosmologiczne następstwa obecności ciemnej materii we Wszechświecie*, Lublin 1998.
5. Marek Michałak, *Pojęcie ewolucji w kosmologii na przykładzie teorii ewolucji gwiazd*, Lublin 1998.
6. Małgorzata Olszewska, *Jednorodność czasu według Zdzisława Augustynka*, Lublin 1998.

7. Tomasz Seredyn, *Czarne dziury jako test empiryczny OTW*, Lublin 1998.
8. Jacek Michniowski, *Kosmologiczny model Kurta Gödla i jego filozoficzne implikacje*, Lublin 1999.
9. Aneta Chabros, *Kontekst odkrycia kosmologii Jamesa Jeansa*, Lublin 2000.
10. Monika Drózd, *Kosmologiczne konsekwencje odkrycia Wielkiego Atraktora*, Lublin 2000.
11. Izabela Głodzik, *Aspekty światopoglądowe kosmologii w korespondencji Izaaka Newtona z Richardem Benthleyem*, Lublin 2000.
12. Monika Korendowicz, *Antropologiczne konsekwencje stosunku liczby fotonów do barionów we Wszechświecie*, Lublin 2000.
13. Jolanta Chruściel, *Ernesta Macha krytyka podstaw mechaniki newtonowskiej*, Lublin 2001.
14. Sławomir Grylak, *Kosmologiczne konsekwencje badań satelity COBE. Wielkoskalowe struktury Wszechświata*, Lublin 2001.
15. Małgorzata Stałęga, *Edmunda Whittakera kreacjonistyczna interpretacja osobliwości początkowej*, Lublin 2001.
16. Urszula Stasiak, *Roberta Dickego antropologiczna interpretacja koincydencji wielkich liczb*, Lublin 2001.
17. Joanna Steć, *Kontekst odkrycia teorii α - β - γ* , Lublin 2001.
18. Magdalena Środek, *Kontekst odkrycia teorii B^2FH* , Lublin 2001.
19. Marzena Bondyra, *Vesto Sliphera wkład w kształtowanie się obrazu ekspandującego Wszechświata*, Lublin 2002.
20. Anna Kozak, *Michała Hellera pojmowanie wszechświata*, Lublin 2002.
21. Ewelina Leszczyńska, *Największe znane struktury Wszechświata i ich kosmologiczne następstwa*, Lublin 2002.
22. Maria Budzyń, *Alberta Einsteina ekspandujące modele Wszechświata*, Lublin 2003.
23. Marek Ciesielski, *Geometryczne trudności w unifikacji mechaniki kwantowej i ogólnej teorii względności*, Lublin 2003.
24. Agata Kępa, *Możliwość rozpoznania zjawisk cudownych w świetle współczesnych teorii fizycznych*, Lublin 2003.
25. Bogusław Puchajda, *Kosmologiczne konsekwencje obecności cząstek egzotycznych we Wszechświecie*, Lublin 2003.

26. Katarzyna Sowińska, *Michała Hellera rozumienie matematyczności przyrody*, Lublin 2003.
27. Dorota Tatar, *Matematyczna postać założeń modeli Robertsona-Walkera*, Lublin 2003.
28. Magdalena Tkaczyk, *Kryteria matematycznej prostoty warunkujące konstruowanie teorii fizycznych*, Lublin 2003.
29. Andrzej Atras, *Kontekst odkrycia Alana Harvey'a Gutha teorii inflacji*, Lublin 2004.
30. Izabela Jedlińska, *Geneza Układu Planetarnego w programach badawczych sond kosmicznych*, Lublin 2004.
31. Marta Kanik, *Filozofia Georges'a Lemaitre'a w kontekście osobliwości początkowej*, Lublin 2004.
32. Katarzyna Kieruczenko, *Definicje osobliwości w relatywistycznych modelach kosmologicznych*, Lublin 2004.
33. Joanna Kołtyś, *Alberta Einsteina poglądy dotyczące relacji nauka-religia*, Lublin 2004.
34. Agnieszka Pataj, *Andrieja Lindego teoria inflacyjnego Wszechświata*, Lublin 2004.
35. Piotr Tomczak, *G.W. Leibniza krytyka podstaw fizyki newtonowskiej*, Lublin 2004.
36. Grzegorz Woźniak, *Kosmiczny charakter promieniowania tła w świetle badań satelity COBE*, Lublin 2004.
37. Rafał Baran, *Stanowisko Johna D. Barrowa wobec możliwości skonstruowania Teorii Wszystkiego*, Lublin 2005.
38. Piotr Borychowski, *Antropizm w badaniach współczesnej kosmologii przyrodniczej*, Lublin 2005.
39. Joanna Garbacz, *Współczesne dyskusje wobec problemu płaskości Wszechświata*, Lublin 2005.
40. Anna Gibowska, *Determinizm teorii fizykalnych w kontekście kauzalnej struktury czasoprzestrzeni*, Lublin 2005.
41. Krzysztof Jabłoński, *Teoria elektromagnetyzmu jako postać unifikacji oddziaływań elektrycznych i magnetycznych*, Lublin 2005.
42. Agata Kurowska, *Wymiarowość przestrzeni w kontekście współczesnych teorii fizykalnych*, Lublin 2005.
43. Alina Olszówka, *Waltera Baadego przeskalowanie stałej Hubble'a*, Lublin 2005.

44. Marta Czerniec, *Kontekst odkrycia twierdzeń o osobliwościach kosmologicznych*, Lublin 2006.
45. Katarzyna Kręglicka, *Wyjaśnianie kosmicznych koincydencji w ramach wheelerowskiej wersji Hipotezy Wielu Wszechświatów*, Lublin 2006.
46. Mariusz Mazurek, *Wyjaśniająca funkcja mocnych zasad antropicznych w kosmologii*, Lublin 2007.
47. Mariusz Bielak, *Einsteinowska a newtonowska teoria czasu*, Lublin 2008.
48. Albert Kotłowski, *Kontekst odkrycia relikтового promieniowania tła*, Lublin 2008.
49. Michał Poleszak, *Lee Smolina koncepcja naturalnej selekcji wszechświatów*, Lublin 2008.
50. Emil Stepaniuk, *Możliwość probabilistycznego określenia subtelności kosmicznych koincydencji*, Lublin 2008.
51. Aneta Kaszubowska, *Trudności kreacjonistycznej interpretacji Wielkiego Wybuchu*, Lublin 2009.
52. Rafał Korkosz, *Stwierdzenie pierwotnych fluktuacji gęstości materii przez satelitę COBE jako experimentum crucis w kosmologii*, Lublin 2009.
53. Monika Maciejko, *Geneza idei Wielkiego Wybuchu w kosmologii relatywistycznej*, Lublin 2009.
54. Izabela Puchała, *Jedność Wszechświata w ujęciu współczesnej kosmologii*, Lublin 2009.
55. Justyna Szatan, *Inteligibilność Wszechświata w kontekście współczesnej kosmologii*, Lublin 2009.